Iğd Üni İfder / Igd Uni Jour Div Fac
Sayı / No: 25-26, Nisan/April-Ekim/October 2025
Araştırma Makalesi / Article: 57-86

Ebû Hilal el-Askerî'nin *el-Vucûh ve'n-Nezâir*'inde Bazı Temel Kavramlar

MAHMUT KARAAĞAÇ [a]

Geliş Tarihi: 08.06.2025 | Kabul Tarihi: 17.07.2025

Öz: Ebû Hilâl el-Askerî, hicri dördüncü asırda yaşamış, tam ismi Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî olarak bilinmektedir ve İran'ın güneyinde bulunan Hûzistan bölgesindeki Asker-i Mükrem şehrinde doğup büyümüş ama kaynaklarda hayatıyla ilgi çok net bilgi bulunmayan bir âlimdir. Bu şehirde doğması hasebiyle el-Askerî künyesini almıştır. Ebû Hilâl el-Askerî esas olarak Arap dili ve edebiyatı ile Arap şiiri tenkidi alanlarında şöhret sahibi olmakla birlikte; fıkıh, hadis ve tefsir gibi pek çok alanda da çok sayıda eser kaleme almıştır. Vucûh ve nezair alanında ele aldığı bu kaynakta kavramların Kur'ân-ı Kerîm'de kaç vecihle geçtiği bilgisine yer vermiştir. Arapça dilbilgisi kuralları, sözcük kökenleri ve anlamlar arası incelemeler yaparak ayetlerin muhtevası hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Ayetlerin indiği zamanı ve o dönemdeki kültürü göz önünde bulundurarak, ayetlerin hitabını ve muhtevasını daha iyi kavramaya çalışmıştır. Belâgat ve edebiyat açısından zengin bir içerikle karşımıza çıkan bu eserin ilmi araştırmalar için farklı bakış açılarına kaynaklık edeceği kanısındayız. Bu çalışmamızda Ebû Hilâl el-Askerî'nin *el-Vucûh ve'n-Nezâir* adlı eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kavramlardan verilen örneklerin kaç vecihle geçtiği ve örnek olarak ayetlerde geçen şekliyle yazarın ele alış biçiminden ele alıp inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, vücûh, nezâir, el-Askerî.

[a] Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
mahmutkaraagacmk@gmail.com

Some Basic Concepts in Abu Hilal al-Askari's *al-Wujuh wa'n-Nazair*

Abstract: Abu Hilal al-Askari, who lived in the fourth century of the Hijri calendar, is known by his full name as Abu Hilal al-Ḥasan b. Abd Allah b. Sahl al-Askari. He was born and raised in the city of Askar al-Mukram, located in the Khuzestan region in the south of Iran. Although not much precise information is available about his life in historical sources, he became known by the epithet *al-Askari* due to his birthplace. Abu Hilal al-Askari gained fame primarily in the fields of Arabic language and literature as well as Arabic poetry criticism. However, he also authored numerous works in other disciplines such as jurisprudence (*fiqh*), hadith, and Qur'anic exegesis (*tafsīr*). In his work dealing with *wujuh* and *nazair*, he provides information about the various meanings in which certain concepts appear in the Qur'an. Through analyses of Arabic grammar rules, word origins, and semantic relationships, he sought to elucidate the content of the Qur'anic verses. Considering the historical context and culture during the revelation of the verses, he endeavoured to better understand their address and content. Rich in rhetoric and literary value, this work offers diverse perspectives for academic research. In this study, we will examine how Abu Hilal al-Askari, in his work *al-Wujuh wa'n-Nazair*, analyzed the different aspects of concepts mentioned in the Qur'an, supported by examples from the verses themselves and the author's interpretive approach.

Keywords: Qur'an, tafsir, wujuh, nazair, al-Askari.

Giriş

Kur'ân'ın tefsiri ve yorumlanması sürecinde usule yönelik olarak bazı esas ve prensipler belirlenmiş, ekseriyetle *"Ulûmu'l-Kur'ân"* olarak isimlendirilen bazı ilim dalları teşekkül etmiştir. Sebeb-i nüzûl, nâsih ve mensûh, muhkem ve müteşabih, münâsebâtu'l-Kur'ân, garîbu'l-Kur'ân vb. ilimler bunlardan bazılarıdır. Bu ilim dallarından birisi de "vücûh ve nezâir" olarak isimlendirilen ilim dalıdır.

Vücuh ve nezair, önemli Kur'ân ilimlerinden birisidir. İlahi kelamın anlaşılmasında çok önemli bir yardımcıdır. Bu alanda kaleme alınmış olan Ebû Hilâl el-Askerî'nin(ö. 400/1009'dan sonra) *el-Vucûh ve'n-Nezâir* adlı eseri ayrı bir öneme sahiptir. Çalışmamızda, vucûh ve nezair ilmine örnek olarak sunulan Kur'ân kelime ve lafızlarının, müellif tarafından nasıl ele alınıp tahlil edildiğini, bunların nasıl sunulduğunu tespit etmek amacıyla eserdeki öne çıkan bazı kavram ve kelimeleri inceleyip ortaya koymaya çalışacağız.

Eserde yer alan kavram ve kelimelerin incelemesine geçmeden önce, vücûh ve nezâir kavramlarının sözlük ve ıstılah manalarını ortaya koymamız gerekmektedir. Yine vucûh ve nezâir ilminin öneminden bahsetmemiz, ayrıca bu alanda yazılmış olan belli başlı eserlerin isimlerini sunmamız faydalı olacaktır. Keza Ebû Hilâl el-Askerî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğinden bahsetmemiz, ayrıca müellifin *el-Vucûh ve'n-Nezâir* adlı eserinin muhtevası ve genel özellikleri hakkında bilgiler vermemiz konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

1. Vücûh ve Nezâir Kavramları

1.1. Sözlük Anlamları

"Vücûh" kelimesi sözlükte *vech* kelimesinin çoğulu olup 'herhangi bir nesnenin karşısına gelen veya karşısında bulunan şey' anlamında kullanılır.[1] Örneğin bu kelime, karşılaşılan insana bakıldığında ilk olarak görülen yüzü için kullanılır. Bir nesnenin nefs ve

[1] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, Dâru'l-Meʿârif, Ḳâhire, tsz., c. LI, sh. 4775-4778; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-*

zâtı için "vechü'ş-şey"[2], bir kavmin efendisi için "vechü'l-kavm"[3], cihet ve yön için "vech" kullanılmıştır.[4]

Nezâir ise "benzer, denk" anlamına gelen *nezîra* kelimesinin çoğuludur. Bu kelime lügatte, şekil, ahlak (tabiat), fiil ve sözdeki benzerlik anlamına gelir.[5] Zemahşerî (ö. 538/1144) nezâirin "benzerler" olduğunu ifade eder.[6] İki şey arasındaki denkliği ifade etmek için nâzir kelimesi kullanılır.[7]

1.2. Istılah Anlamları

Temel kaynaklara baktığımızda vücûh ve nezâir kavramlarının değişik şekillerde tanımlandığını müşahede etmekteyiz.

Vücûh ve nezâir kavramlarını ilk defa tanımlayan alim olduğu söylenen[8] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) şöyle bir tanım yapmaktadır; Vücûh kavramı, bir kelimenin Kur'ân'ın farklı farklı yerlerinde aynı lafız ve harekelerle geçmesine rağmen, geçtiği yerlerde farklı farklı manalarda kullanılması ve yine aynı lafız ve harekelerle geçmesine rağmen bu kelimelerin her birinin geçtiği yerde, diğer yerlerdekinden farklı bir şekilde tefsir edilmesine denir. Fakat bu kelimelerin kullanıldığı yerlerde "aynı olan manalarına" nezâir; farklı olan manalarına ise vücûh denir. Dolayısıyla nezâir lafızların, vücûh ise manaların ismidir. Vücûh ve nezâir alanında yazılan eserlerin temeli de buna dayanır. Bu alanda eser yazan alimlerin amacı, Kur'ân'ı okuyanlara ve dinleyenlere, Kur'ân'ın farklı farklı yerlerinde geçen aynı lafızların, manalarının değiştiğini öğretmek ve tanıtmaktır.[9]

Muhît Tercümesi (el-Okyânûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, c. VI, sh. 5611-5613.

[2] İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab,* c. LI, sh. 4775-4778; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c. VI, sh. 5611-5613.

[3] İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab,* c. LI, sh. 4775-4778.

[4] İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab,* c. LI, sh. 4775-4778.

[5] İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab,* c. XLIX, sh. 4465-4468.

[6] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa,* Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrût, 1419/1998, c. II, sh. 283.

[7] Rağıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Garîbi'l-Ḳurʾân,* Dâru'l-Maʿrife, Beyrût, tsz., sh. 497-498.

[8] Mehmet Suat Mertoğlu, *Vücûh ve Nezâir,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, c. XLIII, sh. 141-143.

[9] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-Aʿyüni'n-Nevâzır fi*

İbnü'l-Cevzî'nin bu tanımlarını *"vücûh ve nezâir konusunda yazılan ilk eserlerdeki anlayışı yansıtmadığı gerekçesiyle"* kabul etmediği söylenen[10] Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre vücûh, pek çok anlamda kullanılan müşterek kelime, yani bir bakıma çok anlamlı kelime; nezâir ise aynı anlama gelen farklı kelimelerdir. Suyûtî de (ö. 911/1505) bu tanımı benimsemiştir.[11]

İsmail Cerrahoğlu (ö. 1929-2022) ise bir kelimenin bir ayette ifade ettiği anlamı ile, yine aynı kelimenin diğer ayetlerde ifade ettiği anlamların aynı olmayabileceğine dikkat çekerek, bu duruma tefsir ilminde "vücûh" denildiğini, çeşitli birçok kelimenin aynı manayı ifade etmesine ise "nezâir" denildiğini ifade etmiştir.[12]

Muhsin Demirci'ye göre ise vücûh "bir kelimenin Kur'ân'da farklı anlamlarda kullanılması" şeklinde tanımlanabilir.[13] "el-Hüdâ" lafzının Kur'ân'da türevleriyle birlikte 12 ayrı anlamda kullanılması buna misal olarak verilebilir.[14] "Nezâir" ise Kur'ân'daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesine denilmektedir. Mesela *"cehennem, nâr, sakar, hutame ve cahîm"* gibi farklı kelimeler anlam itibariyle azaba delâlet etmektedirler. Yani lafız itibariyle farklılık arz etmiş olsalar da anlam yönünden bir beraberlikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla vücûh kavramında teaddüd/anlam çokluğu, nezâir de ise teşâbüh ve ittifak vardır. Başka bir ifade ile vücûh manalarda, nezâir de lafızlarda söz konusudur.[15]

'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1404/1984, sh. 83.

[10] Mertoğlu, *Vücûh ve Nezâir,* c. XLIII, sh. 141-143.

[11] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru't-Turâs, Kâhire, 1404/1984, c. I, sh. 102-103; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* Merkezu'd-Dırâsâti'l-Kur'âniyye, el-Medînetu'l-Münevvere, 1426, c. III, sh. 975-976.

[12] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, sh. 184; Mehmet Okuyan, *Kur'ân'da Vucûh ve Nezâir (Çok Anlamlı Kavramlar, Kelimeler ve Edatlar),* Etüt Yayınları, Samsun, 2001, sh. 29-30.

[13] Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, sh. 178-180.

[14] Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 1428/2007, sh. 497-499.

[15] Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi,*sh. 178-180.

1.3. Vücûh ve Nezâir'in Önemi

İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) aktarılan bir rivayete göre Hz. Ali (r.a.) onu, Hâricilerle münakaşa ve onları ikna etmek için gönderdiğinde *"onlarla münakaşa ederken delil olarak, Kur'ân-ı Kerîm'i hüccet gösterme, çünkü onda, birçok manaları ihtiva eden, zû-vücuh kelimeler vardır. Yalnız sünnet ile fikirlerini teyid et!"* şeklinde tembihlemiştir.[16] Kur'ân'da, bir kelimenin çok sayıda, mesela yirmiye yakın anlam ifade etmesi, onun mucize oluşunun bir delilidir. Nitekim beşer kelamında böylesine derin ve zengin bir anlam çeşitliliği bulunmamaktadır.[17]

Bu konunun önemine dikkat çekme sadedinde Süyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde Ebu'd-Derdâ'dan*"Bir kimse Kur'ân'ın (kelimelerinin) pek çok vecihlerini bilmedikçe onu tam anlamıyla anlayamaz"*[18]şeklinde bir hadis nakletmektedir. Hadiste geçen *"bir kimsenin Kur'ân vecihlerini bilmesi"* ifadesi iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi, Kur'ân'ı gerçek manada anlamak isteyen kimsenin önce kelimenin değişik manalar taşıdığını bilmesi, aralarında bir tezat olmadıkça bunlardan birini seçmesidir. Diğer yorum, kişinin kelimenin zahiri tefsirine bağlı kalmaksızın, bâtını manalarından birini kullanabilmesidir.[19] Bu rivayetler bu ilmin önemini ortaya koymaları açısından dikkat çekicidir.

Vücûh ve nezâir konusu içerisine giren lafızlar için öngörülen anlamlar, ayetlerin tefsiri açısından son derece önemlidir. Mesela herhangi bir kimse "vücûh" kavramının çerçevesi içerisine giren bir kelimeye her geçtiği yerde aynı manayı vermiş olsa, hatalı neticelerin doğmasına yol açabilir. Aynı şey "nezâir" için de söz konusudur.

---

[16] Ebü'l-FazlCelâlüddîn Abdurrahmân b. EbîBekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân,*Merkezu'd-Dırâsâti'l-Kur'âniyye, el-Medînetu'l-Münevvere, 1426, c. III, sh. 975-977; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, sh. 184.

[17] ez-Zerkeşî, *el-Burhân,* c. I, sh. 102-103; es-Süyûtî, *el-İtkân,* c. III, sh. 975-976; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,*sh. 184.İ'câzu'l-Kur'ân konusu için bkz;

[18] Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef,* el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, 1403/1983, c. XI, sh. 255, Kitâbu'l-Cami', Babu'l-'İlm, Hadis No: 20473.

[19] es-Süyûtî, *el-İtkân,* c. III, sh. 975-977; Esma Çetin, *Damegani'nin el-Vücuh ve'n-Nezair İsimli Eserindeki Metodu,* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006, sh. 9.

Bu bakımdan denilebilir ki herhangi bir metnin sıhhatli bir şekilde tefsir edilebilmesi, o metinde yer alan müfredatın anlam itibariyle iyi bilinmesine bağlıdır. Tabii ki bahis konusu edilen metin, Kur'ân gibi beliğ ve veciz bir kitabın metni olursa, o zaman müfredatın aslî ve talî anlamlarının bilinmesine bile şiddetle ihtiyaç olduğu söylenebilir. Kısacası, vücûh ve nezâirilmine konu olan lafızlara, muhtevalarında bulunan manalar açısından tam bir netlik kazandırılamazsa, o durumda söz konusu lafızların yer aldığı nasların delâletlerini tam ve doğru bir şekilde anlamak mümkün olmaz. İşte bu sebepledir ki İslâm bilginleri daha ilk dönemlerde (II. Hicrî asırda) vücûh ve nezâir konusunda müstakil eserler kaleme almışlardır.[20]

1.4. Vücûh ve Nezâirle İlgili Eserler

Yukarıda da dile getirdiğimiz üzere alimler erken dönemlerden itibaren vücûh ve nezâir konusunda pek çok müstakil eser kaleme almıştır. Bunlardan bazılarını maddeler halinde şu şekilde verebiliriz.

1-Mukâtil b. Suleymân (ö.150), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*

2-Hârûn b. Mûsâ (ö.170), *el-Vucûh ve'n-Nezâir*

3- Yahyâ b. Sellâm (ö.200), *et-Tesârîf*

4- el-Yezîdî(ö.225), *Mâ İttefeka Lafzuhu*

5- el-Muberred, (ö.285), *Mâ İttefeka Lafzuhu*

6- el-Hâkim et-Tirmizî (ö.320), *Tahsîlu Nezâiri'l-Kurʾân*

7- Ebû Hilâl el-Askerî (ö.400), *el-Vucûh ve'n-Nezâir*

8- el-Hîrî(ö.431), *Vucûhu'l-Kurʾân*

9-ed-Dâmeğânî (ö.478), *el-Vucûh ve'n-Nezâir*

10-İbnu'ş-Şecerî (ö.542), *Mâ İttefeka Lafzuhu*

11-İbnu'l-Cevzî(ö.597), *Nuzhetu'l-Aʿyuni'n-Nevâzir*

12-ed-Dakîkî en-Nahvî(ö.614), *İttifâku'l-Mebânî*

Temel eser mahiyetindeki bu eserlerin tamamı matbu olarak

[20] Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*,sh. 178-180.

bugün elimizde mevcuttur.[21] Bu alanda çalışma yapacak olanların bunlardan bigâne kalması düşünülemez, aksi halde yapılacak çalışmalar bir yönüyle eksik kalacağı kanaatindeyiz.

2. Ebû Hilâl el-Askerî'nin Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği

2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebû Hilâl el-Askerî, Ahvaz'ın bir ilçesi olan Askerimükrem'de doğup büyümüştür. Bazı eserlerinden yola çıkılarak takriben Hicrî dördüncü asrın başlarında dünyaya geldiği anlaşılmakla birlikte doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hali hazırda hayatına dair pek fazla bilgi olmadığı da bazı kaynaklarda dile getirilmektedir. [22]İlim tahsilini İsfahan, Bağdat ve Basra gibi şehirlerde tamamlamış, Ebû Ahmed el-Askerî gibi şahsiyetlerden ders almıştır. Kimseye minnet etmemek adına kendi geçimini sağlamak için ticaretle uğraştığı ve iyi bir ticaret erbabı olduğu hatta seçkin bir tüccar olduğu da aktarılmaktadır. Keza ticaret için çıktığı seyahatlerde bazı ilim ve fazilet sahibi kimselerle görüşmüş ve onlardan ilmi yönden istifade etmiştir. Ünlü müfessirlerden Süyutî, *Buğyetu'l-Vu'at* adlı eserinde Hicri 395'te (1005) Şaban ayının 10 günü vefat ettiğine yer vermiştir.[23] Bazı kaynaklarda ise 400 (1009) yılından sonra vefat ettiği geçmektedir.[24] Ebû Hilâl el-Askerî esas olarak Arap dili ve ede-

[21] Mukâtil b. Suleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1432/2011; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdât, 1409/1988; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf*, Müessesetu Âli'l-Beyt, Amman, 1429/2008; İbrâhim b. Ebî Muhammed Yahyâ el-Yezîdî, *Mâ İttefeka Lafzuhu*, Yayın Evi belirtilmemiş, Mekketu'l-Mükerreme, 1407/1987; Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberred, *Mâ İttefeka Lafzuhu*, Vizâretu'l-Evkâfve'ş-Şuûni'l-İslâmî, Kuveyt, 1409/1989; el-Hâkim et-Tirmizî, *Tahsîlu Nezâiri'l-Kur'ân*, Matbaatu's-Sa'âde, Kâhire, 1389/1969; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 1428/2007; İsmâîl b. Ahmed b. Abdillâhed-Darîr el-Hîrî, *Vucûhu'l-Kur'ân*, Dâru's-Sakâ, Dımeşk, 1996; Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, Vizâret'ul-Evkâf, Kâhire, 1412/1992; Hibetullah b. Ali İbnu'ş-Şecerî, *Mâ İttefeka Lafzuhu*, Dâru'l-Menâhil, Beyrût, 1413/1992; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1404/1984; Süleyman b. Benin ed-Dakîkî en-Nahvî, *İttifâku'l-Mebânî*, Dâru 'Ammâr, Ammân, 1405/1985.

[22] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh, 12.

[23] Süyutî, *Buğyetu'l-Vuat*, sh, 506.

[24] Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, sh. 258, 267

biyatı ile Arap şiiri tenkidi alanlarında şöhret sahibi olmakla birlikte; fıkıh, hadis ve tefsir gibi pek çok alanda çok sayıda eser kaleme almıştır.[25]

2.2. Eserleri

Kaynaklarda Ebû Hilâl el-Askerî'ye atfedilen çok sayıda kitap ve risale bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz: *Dîvânü'l-Meʿânî, Kitâbü'ṣ-Ṣınâʿateyn: el-kitâbeve'ş-şiʿr (veya: en-naẓm ve'n-nes̲r), Cemheretü'l-emsa̲l, el-Furûḳu'l-luġaviyye, el-Evâʾil, er-Risâletü'l-Mâsse fî mâ lem Yüzbaṭ mine'l-Ḥamâse, Kitâbü'l-Küremâʾ, el-Muʿcem fi baḳıyyeti'l-eşyâʾ, Kitâbü't-Telḫîṣ fî maʿrifeti esmâʾi'l-eşyâʾ, el-Meḥâsin fî tefsîri'l-Ḳurʾân, Risâle fi't-tafżîl beyne belâġateyi'l-ʿArab ve'l-ʿAcem, Kitâbü'l-Ḥaṣ̲ ʿalâ ṭalebi'l-ʿilm, Kitâb Ma'ḥtekeme bihi'l-ḫulefâʾile'l-ḳuḍât, Risâle mine'l-edebiyyât ve'l-aḫlâḳ, Şerḥu Dîvâni Ebî Mihcen eṣ-Ṣeḳafî, Kitâbü't-Tebṣıra, ed-Dirhem ve'd-dînâr (Müfâḫaretü'd-dirhem ve'd-dînâr), Risâle fi'l-ʿuzleve'l-istiʾnâs bi'l-vaḥde, Şerḥu'l-Faṣîḥ, el-ʿUmde, Kitâbü Mâ telḥanü fihi'l-ḫâṣṣa, el-Muʿrib ʿani'l-Maġrib, Nevâdirü'l-vâḥid ve'l-cemʿ, Sanʿatü'l-kelâm, el-Ḥamâsetü'l-ʿAskeriyye*.[26]

2.3. el-Askerî'nin *el-Vucûh ve'n-Nezâir* Adlı Eseri

Tezimizi hazırlarken esas aldığımız kitap, 1428/2007 yılında Kâhire'de basılmış olup, kitabın ismi dış kapağında *"el-Vücûh ve'n-NezâirliEbî Hilâl el-'Askerî"* olarak, iç kapağında ise *"Tashîhu'l-Vücûh ve'n-Nezâirli Ebî Hilâl el- 'Askerî"* olarak yazılmış, Muhammed Osman tarafından tahkik edilerek Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye yayınevinde neşredilmiştir.[27]

Muhakkik, kitabın giriş kısmında sırasıyla vücuh ve nezâir ilminin tanımı, önemi ve konuda alimlerin görüşleri hakkında bilgiler vermiş, bu konuda yazılmış eserlerin bir listesini de eklemiştir.

[25] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 12-18; Ahmet Turan Arslan, *Ebû Hilâl Askerî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. III, sh, 489-490.
[26] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 14-15; Arslan, *Ebû Hilâl Askerî*, c. III, sh, 489-490.
[27] Bakınız: Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 1428/2007, sh. 1-26.

Akabinde Ebû Hilâl el-Askerî'nin hayatı ve eserleri hakkında malumatlar verdikten sonra, çalışma konumuzu teşkil eden eserin müellifine aidiyetiyle alakalı bazı tartışmalara da kısaca yer vermiştir. Daha sonra tahkikte esas aldığı yazma nüsha hakkında kısa bir malumat verdikten sonra, kitabın tahkik edilmiş metnine geçmiştir.[28]

Çalışmamızda esas aldığımız eser, Ebû Hilâl el-Askerî'nin kısa sayılabilecek bir mukaddimesinden sonra, Kur'ân'da yer alan kavram ve kelimelerin sistematik bir şekilde ele alındığı esas bölümlerden meydana gelmiştir. el-Askerî eserini, elif harfinden başlatıp yâ harfine kadar, Kur'ân'daki kavram ve kelimelerin ilk harflerini esas alarak, sistemli bir şekilde telif etmiştir. Toplam 213 kavram ve kelime kronolojik bir şekilde ele alınmıştır. Daha önceki dönemlerde vücûh ve nezâir sahasında yazılan eserlerde bulunmayan bu sistemli özellik, şüphesiz eser üzerinde araştırma yapmak isteyenler açısından büyük bir kolaylığı da beraberinde getirmiştir.[29]

2.4. Ebû Hilâl el-Askerî'nin Eserinde Takip Ettiği Yöntem

Önceki başlıkta da vurguladığımız üzere Ebû Hilâl el-Askerî eserini sistematik bir şekilde telif etmiştir. Müellifimizin metodunun maddeler halinde sıralayacak olursak şu temel özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz:

a) Lügavî tahlillere yer vermesi: Müellifimiz eserinde kavram ve kelimeleri ele almadan önce, o kelimenin kök anlamına ve Arap dilindeki kullanım genişliğine derinlemesine eğilmiş, bu sayede lafızların taşıdığı aslî ve fer'î anlamları temellendirmiştir.

b) Bağlamsal ve mukayeseli analiz yapması: Müellifimiz bir lafzın anlamını, yalnızca geçtiği ayetle sınırlı tutmamış; Kur'ân'ın farklı yerlerinde nasıl kullanıldığını karşılaştırmalı olarak inceleyerek anlam çeşitliliğini sistematik bir şekilde ortaya koymuştur.

c) İlimler arası yaklaşım: Müellifimiz hem kelamla alakalı (iman-küfür, kaza-kader) hem tefsirle alakalı (te'vil, vahiy) hem fı-

[28] Bakınız: el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 1-26.
[29] Bakınız: el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 1-512.

kıhla alakalı (taharet, namaz, farz) ve hem de Arap dili ve edebiyatıyla alakalı kavramları aynı eserde ve birbiriyle irtibatlı bir şekilde ele alarak, vücûh ve nezâir ilminin İslami ilimlerin tamamı için taşıdığı merkezi önemi göstermiştir.

d) Tefsir geleneğiyle mukayese: Müellifimiz kavramları açıklarken, kendisinden önceki müfessirlerin görüşlerine atıfta bulunmuş, böylece eserini bir yandan klasik tefsir birikimine dayandırırken, diğer yandan özgün yorumlarını ortaya koyabilmiştir.

Müellifimizin eserinde ortaya koymuş olduğu bu yöntem ve yaklaşımı, Kur'ân'ın doğru anlaşılması, yanlış yorumların önüne geçilmesi ve ilahi kelamın belagat ve i'câzının daha iyi kavranması noktasında son derece değerlidir. Onun çalışması, sadece tarihî bir metin olarak kalmamakta, günümüz Kur'ân araştırmaları için de anlamsal çözümlemelerde ve kavram incelemelerinde örnek alınabilecek bir yöntem sunmaktadır.

3. el-Askerî'nin *el-Vucûh ve'n-Nezâir*'inde Belli Başlı Kavramlar

Ebû Hilâl el-Askerî'nin vucûh ve nezâir anlayışını çeşitli misaller üzerinden ve bu alanda eser kaleme almış diğer âlimlerin görüşleriyle de mukayeseler yapmak suretiyle ele alacağız. Yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere vucûh ve nezâirle ilgili eserler, özellikle Kur'ân-ı Kerîm'deki temel kavramların çeşitli anlam yelpazeleriyle ele alındığı önemli kaynak eserlerdir. Bu yönüyle bu eserler İslamî ilimlerin tamamına kaynaklık etme özelliğine haizdirler.

Kelam, tefsir, İslam hukuku ile Arap dili ve belagati gibi ilim dalları açısından vucûh ve nezâirle ilgili eserler, önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi kelam veya tefsirle ilgili olarak Kur'ân'da geçen herhangi bir kavram veya kelimenin ele alındığı bir ilmi çalışmada vucûh ve nezâirle ilgili temel kaynaklardan istifade edilmesi kaçınılmazdır.

Bu nedenle çalışmamızda el-Askerî'nin*el-Vucûh ve'n-Nezâir* adlı eserinde özellikle kelam ve tefsire taalluk eden bazı kavram ve kelimelere verdiği anlam yelpazesi üzerinden müellifimizin vucûh ve nezâir anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. Özellikle *"imân, küfür,*

kaza, kader, hüdâ (hidayet) ve dalâl (dalâlet)" gibi hem kelam hem de tefsir ilmiyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olan kavramları ele alış biçimini ele alacağız.

3.1. İmân (الإيمان)

Müellifimizin eserinde ele aldığı kavramlardan birisi "imân" kavramıdır. İman kavramı önemli Kur'ânî kavramlarından birisidir. Kelam ilminin sahasına giren eserlerde merkezî bir kavram olarak ele alınan ve sözlükte kısaca "kalp ile tasdik etmek" manasına gelen iman, terim olarak ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) getirdiği zorunlu olarak bilinen hususlarda onu tasdik etmektir. Ayrıntılı olarak bilinen hususlarda ayrıntılı olarak ve genel olarak bilinen hususlarda da genel olarak tasdik etmektir.[30]

Müellifimiz iman kavramını ele almadan önce bazı lügavî tahliller yapmış ve imanın aslının "sükûnet, huzur ve mutmain olmak" olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim birisine inanan onunla huzur ve sükûnet bulur. Bu nedenle bu kavramın bu manası kastedilerek "Yüce Allah, peygamberlerine inandı ve güvendi" demek doğru olmaz. Çünkü Yüce Allah "onlarla huzur ve sükûnet bulmakla" vasıflanamaz. Yani bu kavramın bu manasının Yüce Allah ve peygamberleri hakkında kullanılması uygun değildir. Müellifimiz bu tahlilleri yaptıktan sonra bu kavramın sözlük manalarından olan "sükûnet, huzur ve güvenmek" manalarının Kur'ân'daki kullanımına örnek olarak Yusuf suresinin 17. ayetini[31] delil olarak sunmuştur. Yine İman kavramından türemiş olup Yüce Allah'ın isimlerimden olan *"el-Mümin"* isminin ise *"kullarını zulümden emin kılan ve onların kalplerini huzura erdiren"* manasına geldiğini ifade etmiştir.[32]

Müellifimiz, iman kavramının kök/lafız anlamını bu şekilde verdikten sonra, Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde bu kavramın

---

[30]et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn, *Şerhu'l-Akâid*, İdâratu's-Sıddîk Dâbîl, Gucerât-Hindistan, 2018/1439, sh. 378-382; el-Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998/1419, VIII, sh. 351-352; el-Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Fadîle, Kâhire, 2004, sh. 37.

[31] Yusuf, 12/17; وَمَا أَنتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا *"…ve sen bize inanmayacaksın."*

[32] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 53-55.

ıstılahî olarak dört temel manada kullanıldığına dikkat çekmiştir:

a. Kesin inanç olmaksızın sadece dil ile ikrar

İman kavramının bu manası münafıkların inanç noktasından ikiyüzlü davranışlarındaki durumlarında ortaya çıkmaktadır. Nitekim onlar, açıktan inandıklarını ifade etmelerine rağmen, gizliden ise inkâr etmekteydiler. Onların bu durumu Münafikun suresinin 3. ayetinde "ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا" *"Bu onların önce inanıp sonra inkâr etmeleri sebebiyledir"* şeklinde beyan edilmektedir.[33]

b. Hem gizliden hem de açıktan iman etmek

İman kavramının esas anlamı budur. Kur'ân'da bu anlamın en açık şekilde geçtiği yerlerden birisi Beyyine suresinin 7. ayetidir. İlgili ayet şu şekildedir; "اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِۙ اُولٰۤىِٕكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِۗ" *"İnanıp salih ameller işleyenler, işte onlar yaratılmışların en* ***hayırlılarıdır."***[34]

c. Tevhid (Allah'ın birliği)

İman kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de "tevhid" anlamında da kullanılmaktadır. Bunun en bariz örneklerinden birisi Mâide suresinin 5. ayetinde geçmektedir. Nitekim ilgili ayette " وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ" *"Kim imanı inkâr ederse ameli boşa çıkmıştır"* şeklinde geçmektedir. Bu ayette geçen *"kim imanı inkâr ederse"* kısmı *"kim tevhidi, yani Allah'ın birliğini inkâr ederse"* manasındadır. Bu ayette kastedilen inkârın *"küfr-i cuhûd"* olması da mümkündür. Yani bu ayet; *"kim Mâide suresinin 1. ayetinden 5. ayetine kadar zikredilen Allah'ın hükümlerini inkâr ederse, bütün amelleri boşa çıkar"* şeklinde de tefsir edilebilir.[35]

d. Müşriklerin dil ile sözde ikrarları

Müşriklerin, Müslümanlar tarafından iman edilen hususlardan bazılarını sadece söz ile kabul etmesi. Yusuf suresinin 106. ayetinde: " وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُّشْرِكُوْنَ" *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allaha inanırlar. Yani onlara yaratıcıları hakkında sorulursa Allah derler ve*

[33] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 53-55.
[34] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 53-55.
[35] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 53-55.

bundan sonra ona ibadet etmez, putlara taparlar." Yine Lokman suresinin 25. ayetinde*"ve eğer onlara gökleri yeri kimin yarattığını sorarsan kesinlikle Allah derler"* şeklinde buyrulmuştur. Bu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, onlar dilleriyle Yüce Allah'ı ikrar etmelerine rağmen diğer yandan putlara ibadet etmekteydiler. Dolayısıyla sadece dil ile yapılan bu sözde ikrarlar, onların Müslüman sayılmaları için kâfi olmamıştır.[36]

Görüldüğü üzere müellifimiz iman kavramının Kur'ân'daki temel dört manasına dikkat çekmiş, ayetlerden de misaller getirmek suretiyle bu manaları detaylandırmıştır. Müellifimizin iman kavramı için nazara verdiği bu manalar, kelam ilmi sahasında yapılan tanımlarla uyumlu olmanın yanı sıra kelamî konularda yapılacak çalışmalara katkı sunacak bir mahiyete de sahiptir.

Ebû Hilâl el-Askerî'den takriben 80 sene kadar önce vefat etmiş olup, vücûh ve nezâir alanında eser yazmış olan Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) "iman" kavramına "tasdik ve tevhid" şeklinde iki temel mana vermiştir.[37] Ebû Hilâl el-Askerî'den takriben 30 sene sonra vefat etmiş olup, yine bu alanda eseri olan el-Hîrî (ö. 430/1039'dan sonra) ise "iman" kavramına on mana vermiştir. Bu manalar *"tasdik, salat (namaz), iman, kabul, karşılık (ceza), ihlâs, tevhîd, ikrâr, güven (emniyet) ve sübût"* şeklinde sıralanmaktadır.[38]

3.2. Küfür (الكفر)

Küfür kavramı, imanın zıttı bir kavram olarak kelamî eserlerde "Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından getirilmiş ve dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemek" şeklinde tanımlanmaktadır.[39]

Ebû Hilâl el-Askerî, küfür kavramının Kur'ân'daki mana vecihlerine geçmeden önce bazı lügavî tahliller yapmaktadır. Ona göre

[36] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 53-55.
[37] et-Tirmizî, *Tahsîlu Nezâiri'l-Kur'ân,* sh. 124-125.
[38] el-Hîrî, *Vucûhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, sh. 29-30.
[39] et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn, *Şerhu'l-Makâsıd*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1998/1419, V, sh. 224-226; el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, sh. 351-352.

sözlük manası olarak küfrün aslı "bir şeyi örtmektir." Karanlığıyla her şeyi kaplayıp gizlemesi veya örtmesi nedeniyle gece için de "kafir" lafzı kullanılmıştır. Keza tohumu toprağa gömüp üstünü örttüğü için çiftçi için de "kafir" lafzı istimal edilmiştir. Nimete şükredilmeyip adeta üstü örtülüp yok sayıldığı için, nankörlük kelimesi de "küfür" kelimesiyle ifade edilmiştir. Yine günah ve hataları örtücü, telafi edici kurban, sadaka ve oruç gibi ibadet ve davranışları ifade eden "kefâret/keffâret" kavramı da "küfür" kelimesinin kökünden türetilmiştir.[40]

Müellifimiz, küfür kavramı üzerine bu lügâvî tahlilleri yaptıktan sonra, Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde bu kavramın aşağıda verilen üç temel manada kullanıldığına işaret etmektedir. Bu manalar şu şekildedir.

a. Bilerek inkâr (cuhûd)

Müellifimize göre küfür kavramının Kur'ân'daki en temel manası "bilerek inkâr etmektir." Bunu da "cuhûd" kelimesiyle ifade etmektedir. Cuhûd kelimesi "bir şeyi bile bile inkâr etmek" manasını tazammun eder. Bu nedenle bir şeyin doğruluğunu bilmeden (yani bilgi sahibi olmadan) reddeden kişiye "câhid" denilmez. Müellifimiz küfür kavramının bu manada geçtiği ayetlere misal olarak Âl-i İmran suresinin *"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!"* mealindeki 21. ayeti ile Bakara suresinin *"Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'an) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır."* Mealindeki 89. ayetlerini nazara vermektedir.[41] Görüldüğü üzere bu ayetlerde "bile bile inkâr etme" durumu söz konusudur.[42]

[40] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 409-410.
[41] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 409-410.
[42] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 409-410.

b. Nimete karşı nankörlük

Küfür kavramının Kur'ân'da kullanılan manalarından birisi de "nimete karşı nankörlük yapmak" şeklindeki manasıdır. Müellifimiz küfrün "nankörlük" manasında kullanıldığı ayetlere misal olarak Bakara suresinin *"Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"* mealindeki 152. ayeti ile Neml suresinin *"Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan rabbimin bir lütfudur"* mealindeki 40. ayetini ve Şuara suresinin *"Firavun (Hz. Musa'ya) şöyle dedi: "Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!"* mealindeki 18 ve 19. ayetlerini vermektedir. Bu ayetlerde de görüldüğü üzere küfür kavramının "nankörlük" manası öne çıkmaktadır.[43]

c. Uzaklaşmak, reddetmek

Küfür kavramının Kur'ân'daki manalarından bir diğeri ise "uzaklaşmak, reddetmek" şeklindedir. Mümtehine suresinin *"İbrâhim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz..."* mealindeki 4. ayetinin yanı sıra İbrahim suresinin *"(Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der) Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim"* mealindeki 22. ayetlerinde küfür kavramı bu manaları ihtiva edecek şekilde istimal edilmiştir.

Vücûh ve nezâir sahasında erken dönemlerde eser yazanların başında gelen Mukâtil bin Süleyman (ö. 150/767) küfür kavramına dört temel mana vermektedir. Ebû Hilâl el-Askerî'den farklı olarak "Allah'ın birliğini inkâr" şeklinde dördüncü bir manayı eserine eklemiştir. Mukâtil bin Süleyman'ın küfür kavramına vermiş olduğu diğer üç mana ise Ebû Hilâl el-Askerî'nin kendi eserinde vermiş ol-

[43] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 409-410.

duğu manalarla birebir örtüşmektedir. Daha erken tarihli olması hasebiyle Mukatil bin Süleyman'ın eserinin, Ebû Hilâl el-Askerî'nin eserine kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.[44]

3.3. Kaza (القضاء)

Müellifimizin eserinde ele almış olduğu kavramlardan birisi de "kaza" kavramıdır. Şimdi de müellifimizin bu kavramı nasıl ele aldığına bakalım. Kaza kavramı kelam sahasında üzerinde sıkça durulan ve tartışılan temel kavramların başında gelmektedir. Kelam ilmine dair temel kaynaklarda kader kavramı terim olarak *"Yüce Allah'ın olacak şeyleri, bütün nesneleri ve olayları, bunların zaman, mekân ve özelliklerini, ezelî ilmiyle bilip belirlemesi"* diye tarif edilirken; kaza kavramı ise *"Yüce Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezelî planını, zamanı gelince ilim ve iradesine muvafık bir şekilde gerçekleştirmesi"* şeklinde tanımlanır.

Dolayısıyla kader, Yüce Allah'ın ilim ve irade sıfatına; kaza ise O'nun tekvîn sıfatına râcidir.[45] Kaza ve kader konusu daha çok kelam sahasıyla ilgili olduğu için, bu meselenin kelamî teferruatlarına girmeyeceğiz. Çalışmamızı esas manada ilgilendiren husus, kelam sahasında çokça tartışılan kaza ve kader konusunun, kavramsal boyutuyla Kur'ân'da sahip olduğu anlam çerçevesi ile Ebû Hilâl el-Askerî'nin bu kavramlara yaklaşımının ne olduğu, bunun yanı sıra müellifimizin yaklaşımının kelam sahasına katkı sağlayıp sağlamadığıdır.

Ebû Hilâl el-Askerî, kaza kavramını açıklarken; köken olarak bir işi bitirmek ve sona erdirmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Hukukî bir dava sonucunda karar vermesi ve hükmü uygulaması nedeniyle "kazâ" kelimesinin ism-i fâili olan "el-kâdî" (yargıç) kelimesini de örnek vermiştir. Ayrıca bu kelimenin, dilbilimsel olarak

---

[44] Mukâtil b. Suleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, sh. 25-27.

[45] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu't-Tevhîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2006, sh, 222-227; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, IV, sh. 265-266; el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, sh. 200-201; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, Engin Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1959, sh. 224; Kemal Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980, sh. 96-98.

bir şeyi sonlandırmak, tamamlamak ve sonuca ulaştırmak anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Müellifimiz, Hakka suresinin27. ayetini[46] delil sunarak kaza kelimesinin bir işin yapılması ve tamamlanması manasına geldiğini söylemiştir. Yine müellifimiz bu kelimeyi dini açıdan farzın, yani Allah'ın emrinin yerine getirilmesi şeklinde de tanımlamış ve bu kelimenin Kur'ân'da 12 farklı vecihle kullanıldığını belirtmiştir.[47]Müellifimizin önemle dikkat çektiği bu vecihlerden bazılarını inceleyeceğiz.

a. Emretmek, emir vermek

Kaza kavramının öne çıkan anlamlarından biri "emretmek" ve "emir vermek"tir. Müellifimiz *"Ve Rabbin yalnızca kendisine kulluk etmenizi emretti"* mealindeki İsrâ suresinin 23. ayetini örnek göstererek, bu ayetin başında geçen "kazâ" fiilinin "emretti" anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, müellifimiz "kazâ" fiilinin "farz kıldı" anlamına da gelebileceğini belirterek farklı bir görüşe işaret etmektedir. Bu anlam da "emretti" manasına yakındır. Nitekim farz kılınan hususlar için "kesin hüküm" anlamına gelen "el-kazâ" kelimesi kullanılırken, nafile ibadetler için bu kelime kullanılmamaktadır.[48]

b. İlim, bilmek, öğretmek

Müellifimiz, kaza kavramının "ilim, bilmek ve öğretmek" şeklindeki manalarına da ayetler üzerinden dikkat çekmektedir. Kasas suresinin *"Musa'ya yapması gerekenleri öğrettiğimiz zaman sen batı tarafında değildin"* mealindeki 44. ayetini misal olarak vermektedir. Müellifimiz, "قَضَى" fiilinin aldığı harf-i cerlere göre değişik manalar kazanabileceğine de işaret etmektedir. Mesela bu fiil "إلى" harf-i cerri ile kullanılınca "bilmek, öğrenmek veya ilim" manasına gelirken; "على" harf-i cerri ile kullanılınca ise "hükmetmek" manasına gelmektedir. Dolayısıyla "قَضَى" fiilinin Kur'ân'da geçtiği yerlerde hangi harf-i cerlerle birlikte kullanıldığına bakıp dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü bu durum manayı doğrudan etkilemektedir.

[46] Hâkka, 67/27; يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ "*Keşke ölüm her şeyi bitirseydi."*
[47] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 272-273.
[48] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 273.

Müellifimiz "kazâ" fiilinin bazı ayetlerde "vahiy" manasında da geçtiğine dikkat çekmiştir.

Müellifimiz ayrıca Hicr suresinin 66. ayetinin *"Ona şu durumu kesin olarak bildirdik…"* mealindeki ilk cümlesinde geçen *"durum"* kelimesinin; aynı ayetin ikinci cümlesinde *"sabaha çıkarken onların sonu kesilmiş olacak"* şeklinde açıklandığını misal vererek "kazâ" kelimesinin bu ayette "bildirmek" manasında geçtiğine dikkat çekmiştir.

el-Hîrî, *Vucûhu'l-Kurʾâni'l-Kerîm* adlı eserinde "kaza" kavramını ele alırken 15 farklı mana ile izah etmiştir. Bunlardan birine örnek olarak; Bakara suresinin 117 ayetinin *"Ve bir işe hükmettiğinde, yalnızca 'Ol!' der, o da oluverir"* mealindeki "kazâ" kelimesinin *"hüküm verme, emretme"* manasında geçtiğine dikkat çekmiştir.[49]

c. Tamamlamak, bitirmek

Kaza kavramının bir diğer anlamı da "tamamlamak" ve "bitirmek" şeklindedir. Müellifimiz, Bakara suresinin 200. ayetinde yer alan *"Hac ibadetinizi bitirdiğinizde"* mealindeki ifadeye dikkat çekerek, buradaki "قَضَيْتُمْ (kadaytum)" kelimesinin "tamamladığınızda, bitirdiğinizde" anlamına geldiğini belirtmiştir. Aynı şekilde, Nisa suresinin 103. ayetinde geçen *"Namazı kıldıktan sonra"* mealindeki ifadede yer alan "قَضَيْتُم" kelimesinin de "bitirdiğinizde" anlamında kullanıldığına dikkat çekmiştir.[50]

d. Fiil, davranış, yapmak

Kaza kavramının Kur'ân bağlamında kazandığı anlamlardan biri de "fiil, davranış, bir şeyi yapmak" şeklindedir. Müellifimiz, Tâhâ Suresi'nin 72. ayetinde geçen *"Artık sen vereceğin hükmü ver; sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin."* mealindeki ifadede yer alan "قَضِيَ (kada)" kelimesinin "dilediği işi veya davranışı yapmak" anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Aynı şekilde, Enfâl Suresi'nin 42. ayetinde geçen *"Lâkin Allah, mukadder bir emri yerine getirmek için (böyle yaptı)"* mealindeki ifadede yer alan "لِيَقْضِيَ" kelimesinin de "bir

[49] el-Hîrî, *Vucûhu'l-Kurʾâni'l-Kerîm*, sh. 265 .
[50] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 394.

fiili yerine getirmek" anlamına geldiğine dikkat çekmiştir.[51]

e. İrade, istek

Kaza kavramı aynı zamanda "irade ve istek" manasında da istimal edilmiştir. Ayetlerde bu anlamı ifade edecek kullanımlar karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Müellifimiz, Mümin Suresi'nin 68. ayetinde[52] geçen "قضى" kelimesinin "*irade buyurduğu zaman"* manasında kullanılmış olup "*var etmesi için bu iradeyi buyurması yaratmak için yeterli sebeptir*" diye bir tefsirde bulunarak edebî yönden de bir değerlendirmede bulunmuş ve şiirden bir alıntıya yer vererek şöyle demiştir:

"*Kanatlarında bir sertlik yoktur*

Orada bir emir söz konusu değildir

Bilakis bu (ölümün) çabuk gelip yetişeceğini haber vermektedir."[53]

Metnin sonunda yer alan bu şair sözü, muhtemelen "Kun feyekûn" (Ol der, olur) ifadesinin mecazî yönünü veya asıl anlamı dışındaki bir kullanımını açıklamak amacıyla yapılan edebî bir benzetme olarak getirilmiştir. Bu tür klasik metinlerde, bir konuyu açıklamak için dilbilgisi kuralları veya edebî sanatlar üzerinden delil getirilmesi oldukça yaygındır.

f. Kaza kavramının diğer manaları

Müellifimizin "kaza" kavramına verdiği on iki manadan beşini yukarıda örnekler üzerinden inceledik. Bunun yanında, bu kavrama yüklediği diğer yedi anlam ise *"ölüm, vücûb, kitap, tamamlamak (yerine getirmek), ayırmak, halk (yaratmak) ve hüküm"* şeklinde sıralanmaktadır.

Bu alanda erken dönemlerde eser kaleme almış olan Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) ***et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kur'ân mimmâ İştebehet Esmâuhû ve Tasarrafet Me'ânîh*** adlı eserinde ise "kaza" kavramına on farklı anlam verdiğini görmekteyiz. Bu anlamlar; *"vasiyet etmek,*

[51] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh.273.

[52] Mümin, 40/68; فَإِذَا قَضَىٰٓ أَمۡرٗا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ *"O, bir işin olmasını istediği zaman ona sadece "Ol." der, o da olur."*

[53] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 394.

bildirmek (haber vermek), ibadeti veya işi bitirmek (ferağ), yapmak, inmek (nüzûl), gerekmek (vaki olmak), yazmak (belirlemek), tamamlamak, ayırmak (fasl) ve yaratmak (halk)" şeklinde sıralanmaktadır.[54]

Müellifimizden sonraki dönemde yaşamış olan ed-Dâmeğânî (ö. 478/1085), ***el-Vucûh ve'n-Nezâir*** adlı eserinde "kaza" kavramına yine on farklı anlam vermiştir. ed-Dâmeğânî'nin örnek ayetler üzerinden açıkladığı bu anlamların, Yahyâ b. Sellâm'ın vermiş olduğu örnek ayetler ve manalarla büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Hatta pek çok yerde bu anlamların birebir aynı olduğu da dikkat çekmektedir.[55]

Ebû Hilâl el-Askerî'nin "kaza" kavramı üzerinden ***vücûh ve nezâir*** meselesine yaklaşımını, bu alanda otorite kabul edilen Yahyâ b. Sellâm ve ed-Dâmeğânî gibi âlimlerle yine "kaza" kavramı çerçevesinde mukayese ettiğimizde; müellifimizin konuya yaklaşımında bazı dikkat çekici farklar ortaya çıkmaktadır. el-Askerî'nin, kavramları ele alırken yaptığı lügavî tahliller, diğerlerine nazaran daha fazla anlam yönüne (veche) dikkat çekmesi, bu anlamlar için verdiği örnek ayetler ve tüm bu unsurları karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmesi onun yönteminin özgünlüğünü göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, müellifimizin konuya yaklaşım tarzının oldukça özgün ve derinlikli olduğu müşahede edilmektedir.

3.4. Kader (القدر)

Daha önce "kaza" başlığı altında da açıkladığımız üzere, "kader" kavramı kelâm sahasında üzerinde sıkça durulan ve tartışılan temel kavramların başında gelmektedir. Kelâma dair kaynaklarda "Yüce Allah'ın olacak şeyleri, bütün nesneleri ve olayları; bunların zaman, mekân ve özelliklerini ezelî ilmiyle bilip belirlemesi" şeklinde tarif edilen kader kavramı, Yüce Allah'ın ilim ve irade sıfatlarına râcidir.[56] Kader kavramı Kur'ân bağlamında değişik manalarda

[54] Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kurʾân mimmâ İştebehet Esmâuhû ve Tasarrafet Meʿânîh*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Amman, 1429/2008, sh. 409–414.

[55] ed-Dâmeğânî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, Vizâret'ul-Evkâf, Kâhire, 1416/1995, II, sh. 136-139.

[56] el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*,sh, 222-227; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, IV, sh. 265-

kullanılmıştır. Bu manalardan başlıcaları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

a. Emretmek ve hüküm vermek

Kader kavramının öne çıkan manalarından birisi "emretmek ve hüküm vermek" şeklindedir. Müellifimiz A'lâ suresi 3. ayetinde[57] geçen **"قَدَّرَ"** kelimesinin insanların kurtuluşuna vesile olacak olan doğru yolu emretmek ile "*takdir etti, hüküm verdi*" anlamında kullanıldığına dikkat çekmiştir.[58]

b. Belirli bir ölçüye göre yaratmak, takdir etmek

Kader kavramının bir diğer manası da "belirli bir ölçüye göre yaratmak, takdir etmek" şeklindedir. Müellifimiz Müzzemmil suresinin *"Gece ve gündüzü Allah, takdir eder."* mealindeki 20. ayetinde geçen "قدر" kelimesi ve Yasin suresinin "*Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri (düzenlemesi)dir."* mealindeki 38. ayetinde geçen **"تَقْدِيرُ"** kelimesinin "*yaratmanın belirli bir ölçüye göre"* olduğu anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[59]

c. Yerleştirmek, düzenlemek, tanzim etmek (التَّسْوِيَةُ)

Kader kavramı bazı ayetlerde "yerleştirmek, düzenlemek, tanzim etmek" anlamında kullanılmıştır. Nitekim müellifimiz, Yâsîn Suresi'nin *"Ay'a da menziller takdir ettik. Sonunda kuru bir hurma dalına döner"* mealindeki 39. ayetinde geçen "قَدَّرْنَاهُ" kelimesini "tam ve şaşmaz bir düzen ile yerleştirmek ve düzenlemek" şeklinde izah etmiştir.[60]

Metne göre, kader Kur'ân'da üç ana manada kullanılmaktadır:

1. Hükmetmek ve Emretmek: **(**A'lâ Suresi örneğiyle) İnsanlara doğru yolu göstererek hüküm vermek ve emir koymak.

2. Ölçüyle Yaratmak / Takdir Etmek: (Müzzemmil ve Yâsîn

266; el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, c. VIII, sh. 200-201; Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, sh. 224; Işık, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, sh. 96-98.

[57] A'lâ, 87/3; وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ "*O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir."*

[58] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 397.

[59] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 398.

[60] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 398.

Sûreleri örnekleriyle) Yaratılışı belirli bir ölçüye ve dengeye göre gerçekleştirmek.

3. Yerleştirmek ve Düzenlemek (Tanzim): (Yâsîn Suresi örneğiyle) Kozmik sistemi şaşmaz bir düzenle kurmak ve tanzim etmek.

3.5. Hüdâ (Hidayet) (الهدى)

Hidâyet ve dalâlet meselesi, Yüce Allah'ın iradesi ve takdiri, öte yandan insanın iradesi ve sorumluluğuyla alakalı olduğu için insanların ilgisini çekmiştir. Bu iki kavramı ehemmiyetine binaen ayrı başlıklar halinde değerlendireceğiz.

"هِدَايَةٌ" Hidayet kavramı, güzel yumuşak bir şekilde yol göstermektir. "هدي" Kavramı da bu köktendir.[61] Hidâyet**,** doğru yol, hak olan Müslümanlık yolu anlamına gelir; "hidâyete ermek" ise Müslüman olmak ve İslâm dinini kabul etmek demektir. Ayrıca hidâyet kelimesi, ihtidâ (hidâyete ermek) ve hüdâ (hidâyet etmek) gibi iki farklı kullanım biçimine de sahiptir.

Hidâyet kelimesinden türetilmiş olan hâdî kelimesi, Arapçada Câhiliyye döneminde yolları iyi bilen ve insanları istedikleri yere götüren kişiler için kullanılmaktaydı. Hidâyet, terim olarak **dalâletin zıttı** olup doğru yolu bulma ve açıklama anlamına gelir. Kur'ân terminolojisinde hidâyet kelimesi kullanılmasa da hüdâ ve hâdî kelimeleri sıkça geçmektedir. Hüdâ kelimesi mastar hâlinde "doğru yol, kılavuzluk" anlamına gelirken, isim hâlinde "talep edilene ulaştıracak yolu göstermek veya kılavuzluk etmek" anlamında kullanılmaktadır.[62]

Müellifimiz bu kavramı şöyle açıklamaktadır: Hidâyetin aslı, bir şeyi yönlendirmek ve ona bir yol çizmek demektir. Bedenin organlarına yön veren şeye de bu yüzden "el-hâdî" (yol gösteren) denmiştir. Sonra bu kelime doğru yolu gösterme anlamında kullanılmaya başlanmıştır.[63]

---

[61] el-İsfehânî, *el-Mufredât*, sh. 538.

[62] Mustafa Yalçınkaya, *Hidayet Kavramının Anlam Alanı ve Kelam Ekollerinin Hidayete Bakış Açısı Üzerine Giriş Niteliğinde Bir Değerlendirme*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2010), Sayı: 25, sh. 192, 193, 194.

[63] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 497.

Bu kavram Kur'ân'da on iki şekilde geçmektedir.[64] Şimdi bunlardan birkaç manayı değerlendirelim.

a. Beyan (açıklama)

Müellifimiz Bakara suresinin "*İşte onlar, Rablerinden bir hidâyet üzeredirler"*
mealindeki 5. ayeti, Fussilet suresinin "*Biz onları hidâyet ettik, ama onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler.*" mealindeki 17. ayeti ve İsrâ suresinin "*Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik*." mealindeki 105. ayetlerinde geçen "**الهدى**" kelimesinin beyan, açıklama manasında kullanıldığını belirtmiştir. Zira ilgili ayetlerde "Allah'ın açıklamasını ve gösterdiği yolu, doğru yolu açıklamasına rağmen onların sapıklığı seçmeleri, Kitabın ve peygamberlerin beyanı ve onları doğru yola iletmesi" gibi manalar ihtiva etmektedir.

b. Yol (tarîk)

Bu bölümde Hac suresinin 67.[65] ayetini nazara veren müellifimiz, ayette geçen **"هُدًى مُسْتَقِيمٍ"** terkibinin "İslam" ya da "dosdoğru İslam yolu" manasına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Bakara suresinin "*De ki: Şüphesiz Allah, doğru yola iletendir*" mealindeki 120. ayetinde geçen "**هُدًى**" kavramının "yol" anlamında olduğuna dikkat çekerek "selam (barış) dini de bu yoldur ve bu bizim selefimizden gelmiştir. Birinci anlamla aynıdır. Çünkü "el-hüda, hidayet" bu anlamda da kullanılabilir" demiştir.[66]

c. Lütuf ve ikram anlamında

Müellifimiz bu manayı, "Allah onların kalplerini iman ve ihlâsla yumuşatır; bu da onların hidâyetle ödüllendirilmeleri anlamına gelir" şeklinde izah ederek, Muhammed Suresi'nin 17. ayetinde geçen *"İnkâr edenleri cezalandırır, iman edenleri ve Salih amel işleyenleri ise cennete koyar"* mealindeki "هُدًى" kelimesinin bu anlamda kullanıldığını belirtmiştir.[67]

Müellifimizin hüdâ kavramı için nazara verdiği diğer manalar

[64] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 497.
[65] Hac, 22/67; إِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقِيمٍ *"Şüphesiz ki sen dosdoğru bir yol üzerindesin."*
[66] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 498.
[67] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, sh. 498.

ise şunlardır: **"***İman, rehberlik eden, yol gösteren kişi, dua, marifet (bilgi, tanıma), kapsayıcı emir, din, istidlâl (öncekilerin yoluna uyma), ıslah (düzeltme) ve ifham (anlatma/idrak ettirme)***."** Müellifimiz bu anlamları da çeşitli ayetler bağlamında ele alarak açıklamaktadır.[68]

Sonuç olarak, hidâyet kavramı İslâm düşüncesinde yalnızca doğru yolu göstermekle sınırlı olmayıp; bireyin hakikati tanımasını, o yolda yürüyüşünü ve Allah'ın lütfu ile bu yolda sabit kalmasını da kapsayan çok boyutlu bir terimdir. Açıklama, yol gösterme, iman, rehberlik, dua ve marifet gibi çeşitli anlamlarla zenginleşen bu kavram, hidâyetin yalnızca zihinsel bir söylem değil, aynı zamanda kalbî bir yöneliş ve ilahî bir ihsan olduğunu göstermektedir. Kısaca, hidâyet hem bireysel çabayı hem de Allah'ın lütfunu içinde barındıran kapsamlı bir kavram olarak öne çıkmaktadır.

3.6. Dalâl

Dalâl (الضلال)**,** doğru yoldan sapmak anlamına gelir. İster kasıtlı ister gafletle olsun; ister az ister çok olsun, doğru yoldan uzaklaştıran her türlü sapmaya dalâl (الضلال) denir.[69] Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte şaşırmak, yolunu kaybetmek, kaybolmak, sapmak veya bir şeyi yitirmek gibi anlamlara gelir.[70]

Müellifimiz, dalâl (الضلال) kavramını şöyle tarif etmiştir: Bu kelimenin aslı, basiretsiz bir şekilde hedeflenen hedeften ve yoldan sapmak ve sahibinin helakin eşiğinde bulunmasıdır. Bu nedenle, **"**dalâlet helaktir**"** ifadesi kullanılmıştır.[71]

Müellifimizin 12 farklı manada işlediği bu kavramın birkaç bölümünü ele alalım.

a. İsimlendirme ve Hüküm

İbrahim Suresi'nin *"Allah, zalim olanları saptırır. Allah dilediğini yapar."* mealindeki 27. ayetini nazara veren müellifimize göre, ayette

[68] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 498-499.
[69] el-İsfehânî, *el-Mufredât*, sh. 297.
[70] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XXIX, sh. 2601-2604.
[71] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 299.

geçen " وَيُضِلُّ" kavramı bağlamında ayeti tefsir ederken, "Onlara sapık adını verdi ve o şekilde isimleriyle çağırdı; yani adaleti ihlal edenler sapık olarak isimlendirildi" şeklinde bir izahta bulunmuştur.[72]

b. Unutma (unutkanlık)

Müellifimiz, bu bölümde Bakara Suresi'nin *"Onlardan biri saparsa"* mealindeki 282. ayette geçen "تَضِلَّ" kavramının, burada unutkanlık anlamında anlaşılması gerektiğini vurgulamış ve şöyle bir izahta bulunmuştur: Yoldan çıkan için "sapıttı (dalâl)" denildiği gibi, bir şeyin bilgisinden uzaklaşana da bu tabir kullanılmaktadır.

c. Suçun Miktarını Bilmemek (Hataen İşlemek)

Müellifimiz, Şu'arâ Suresi'nin 20. ayetini[73] delil göstererek, Hz. Musa'nın (a.s.) *"Vurmamın ölüme yol açacağını bilmiyordum"* ifadesiyle, sanki *"Bunu yaptım ve bunun ölüme yol açacağı bilgisinden gafil idim"* demek istediğini belirtmiştir. Ayrıca müellifimiz, Zeccâc'ın (ö. 311/923) bu kavramın *"cahillerdenim"* anlamına geldiğini söylediğini, ancak bunun bir hata olduğunu; çünkü "cahil" isminin peygamberlere yakıştırılamayacağını ifade etmiştir.[74]

d. Hata (Yanlışlık)

Müellifimiz, bu kısımda "ضَلَالٍ" kavramının "hata" veya "yanlışlık" anlamında kullanıldığını izah ederken, Yusuf Suresi'nin *"Kardeşleri dediler ki: "Biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde, Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılgı içindedir."* mealindeki 8. ayetini delil göstermektedir. Müellifimize göre, eğer onlar peygamberler hakkında bunun ötesinde bir anlam (kasıtlı, günahkârâne bir sapkınlık) kastetmiş olsalardı, bu küfür olurdu. Zira peygamberlere (onların masumiyetlerine aykırı) böyle bir nitelik yakıştırmak küfre sebeptir. Ayetten anlaşılacak mana şudur: Hz. Yakub (a.s.) dünya işlerini idare etme konusunda, Yusuf'u diğer oğullarından daha çok sevmek suretiyle bu

[72] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 300.
[73] Şuara, 26/20; قَالَ فَعَلْتُهَا إِذاً وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ *"Musa: "Ben o işi şaşkınlıkla yaptım." dedi.*
[74] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 300.

hususta az da olsa aşırıya kaçmıştı.[75]

Müellifimiz bu kavramın diğer manalarını ise *"küfür (inkâr), gaflet (dalgınlık/ habersizlik), boşa çıkarma, azap, iz/yolun kaybolması, engel olma, zarar/hüsran (hasar), şaşkınlık/hayret"* şeklinde sıralamıştır.[76]

Görüldüğü üzere, Müellifimiz bu kavramın Kur'ân'daki zengin ve çok manalı anlamlarını incelemiş; kavramı basitçe "doğru yoldan sapmak" olarak tanımlamış ve Kur'ân'da 12 farklı vecihle kullanıldığını çeşitli ayetlerle ortaya koymuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, Ebû Hilâl el-Askerî'nin ***el-Vucûh ve'n-Nezâir*** adlı eseri bağlamında Kur'an'daki kavramları anlama ve yorumlama yöntemi incelenmiştir. Müellifimizin bir lafzın farklı manalarını (***vücûh***) ve farklı lafızların aynı anlama gelişini (***nezâir***) sistematik bir şekilde ele aldığı görülmüştür.

Ebû Hilâl, Arap dili ve belâgatindeki derin birikimini Kur'ânî kavramlara uygulayarak kelimelerin sadece sözlük anlamlarıyla yetinmemiş; aynı zamanda ayetlerin bağlamı, nüzul ortamı ve diğer tefsir kaynaklarındaki kullanımlarını da dikkate alarak çok yönlü bir analiz yapmıştır. Bu yaklaşımı, Kur'ân'ın anlam zenginliğini ortaya koymakta ve yanlış yorumlara karşı önemli bir koruma sağlamaktadır.

Çalışmada, iman-küfür, kaza-kader, hidâyet-dalâlet gibi kelâmî ve tefsîrî kavramların nasıl anlamlar taşıdığı örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca müellifin dilbilimsel ve edebî tahlilleri, onun yalnızca bir müfessir değil, aynı zamanda bir Arap dili ve edebiyatı âlimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Ebû Hilâl el-Askerî'nin ***vücûh*** ve ***nezâir*** anlayışı, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına önemli katkılar sunan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem, günümüz Kur'ân araştırmaları için de değerli bir kaynak ve ilham verici bir bakış açısı niteliğindedir.

[75] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 300.
[76] el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* sh. 300-302.

Kaynaklar

Arslan, Ahmet Turan, *Ebû Hilâl Askerî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991.

el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir,* Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 1428/2007.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, Engin Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1959.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

el-Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Fadîle, Kâhire, 2004.

el-Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998/1419.

Çetin, Esma, *Damegani'nin el-Vücuh ve'n-Nezair İsimli Eserindeki Metodu*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006.

ed-Dâmeğânî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, Vizâret'ul-Evkâf, Kâhire, 1412/1992-1416/1995.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve'n-Nezâir,* Dâru'l-Hürriyye, Bağdât, 1409/1988.

el-Hîrî, İsmâîl b. Ahmed b. Abdillâhed-Darîr, *Vucûhu'l-Kurʾâni'l-Kerîm*, Dâru's-Sakâ, Dımeşk, 1996.

Işık, Kemal, *Maturîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-ʿArab,* Dâru'l-Meʿârif, Ḳâhire, tsz.

İbnu'ş-Şecerî, Hibetullah b. Ali, *Mâ İttefeka Lafzuhu*, Dâru'l-Menâhil, Beyrût, 1413/1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân, *Nüzhetü'l-Aʿyüni'n-Nevâzır fî ʿİlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâʾir*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1404/1984.

el-İsfehânî, Rağıb, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Ḳurʾân*, Dâru'l-Maʿrife, Beyrût, tsz.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu't-Tevhîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2006.

Mertoğlu, Mehmet Suat, *Vücûh ve Nezâir*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2013.

el-Muberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *Mâ İttefeka Lafzuhu*, Vizâretu'l-Evkâfve'ş-Şuûni'l-İslâmî, Kuveyt, 1409/1989.

Mukâtil b. Suleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1432/2011.

Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.

en-Nahvî, Süleyman b. Benin ed-Dakîkî, *İttifâku'l-Mebânî*, Dâru 'Ammâr, Ammân, 1405/1985.

Okuyan, Mehmet, *Kur'ân'da Vucûh ve Nezâir (Çok Anlamlı Kavramlar, Kelimeler ve Edatlar)*, Etüt Yayınları, Samsun, 2001.

es-San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, 1403/1983.

es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Merkezu'd-Dırâsâti'l-Kur'âniyye, el-Medînetu'l-Münevvere, 1426.

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn, *Şerhu'l-Makâsıd*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1998/1419.

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn, *Şerhu'l-Akâid*, İdâratu's-Sıddîk Dâbîl, Gucerât-Hindistan, 2018/1439.

et-Tirmizî, el-Hâkim, *Tahsîlu Nezâiri'l-Kurʾân*, Matbaatu's-Sa'âde, Kâhire, 1389/1969.

Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kurʾân mimmâ İştebehet Esmâuhû ve Tasarrafet Me'ânîh*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Amman, 1429/2008.

Yalçınkaya, Mustafa, *Hidayet Kavramının Anlam Alanı ve Kelam Ekollerinin Hidayete Bakış Açısı Üzerine Giriş Niteliğinde Bir Değerlendirme*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2010), Sayı, 25.

Yezîdî, İbrâhim b. Ebî Muhammed Yahyâ, *Mâ İttefeka Lafzuhu*, Yayın Evi belirtilmemiş, Mekketu'l-Mükerreme, 1407/1987.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğa,* Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrût, 1419/1998.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru't-Turâs, Kâhire, 1404/1984.